

FORT ORANJE: NEDERLANDERS IN BRAZILIË

NATIONALGEOGRAPHIC.NL

MAART 2003

EXTRA
THEMAKAART
DE CARIBEN

NATIONAL GEOGRAPHIC

D · BELGIË

dinosauriërs hoe leefden zij echt?

Oceanië Eilandenrijk van verbluffende schoonheid
Puerto Rico In de schaduw van de Verenigde Staten
Wrangell-St. Elias De eenzaamheid van Alaska

€ 4,10

03

NEDERLANDERS
IN BRAZILIË

W I J D E N Z I J D

Fort Oranje

In 1631 bouwden Nederlanders Fort Oranje op het eiland Itamaracá voor de noordoostkust van Brazilië. In 2002 keerden ze terug om met Braziliaanse hulp een onderzoeks- en restauratieproject uit te voeren.

Tekst: Frans Glissenaar Fotografie: Izan Petterle

Als je in het noordoosten van Brazilië rondreist, kom je soms opeens tussen alle donkerharige kinderen een blond jongetje of meisje tegen. Of je ziet reclameborden voor cement van het merk Nassau. Of verkiezingsposters voor een kandidaat voor het federale parlement die Joel de Holanda heet. Details zijn het, die verwijzen naar een Nederlandse aanwezigheid in Brazilië, lang geleden.

In het begin van de zeventiende eeuw was het kustgebied van het huidige Brazilië het domein van Portugese kolonisten. Zij beheerden daar suikerrietplantages die door Afrikaanse slaven werden bewerkt. In 1621 werd in de Republiek der Vereenigde Nederlanden de West-Indische Compagnie (WIC) opgericht, die de handel in producten uit 'West-Indië' moest gaan coördineren en beheren, zoals de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) uit 1602 dat deed voor de handel op de Oost. Het eerste doel van de WIC was het monopolie te verkrijgen op de suikerhandel, door het veroveren en exploiteren van de plantages in Brazi-

Fort Oranje in vogelvlucht (onder). Het bolwerk rechtsboven staat bij vloed onder water. Vanuit het fort hadden de Hollanders, en later de Portugezen, een goed zicht op het scheepvaartverkeer van en naar Recife (rechterpagina).

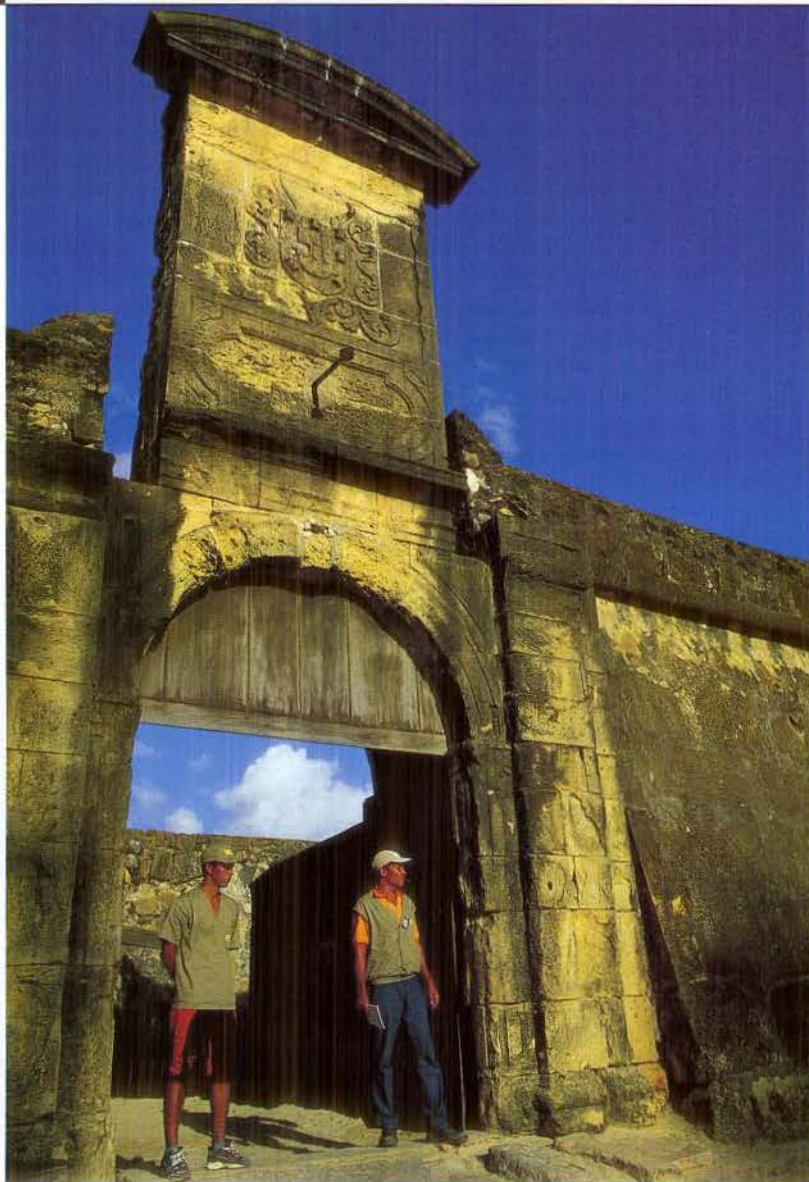
lië. In 1624 wist een grote vloot onder bevel van Piet Heyn Salvador de Bahia, de hoofdstad van de Portugese kolonie, in te nemen. De bezetting duurde nog geen jaar. In 1625 werden de Nederlanders door een grote Spaanse overmacht – Portugal viel op dat moment onder de Spaanse kroon – weer verdreven.

Meer succes had de bezetting van Olinda, de hoofdstad van de *capitania* Pernambuco, ten noorden van Bahia. Vanaf 1630 kregen de Hollanders daar voet aan de grond. Olinda werd door de Nederlanders in 1631 grotendeels vernietigd en het nabijgelegen gehucht Recife, op een klein eiland voor de kust, werd tot een beter verdedigbare vesting omgebouwd. In hetzelfde jaar kwamen de Hollanders aan op Itamaracá. Het Portugese fort op de hoogste heuvel van het eiland werd tevergeefs aangevallen. Daarop bouwden de Nederlanders een eigen vesting, aan de kust, op zo'n vijf kilometer van het Portugese fort. Hiervan-

daan werd bijna drie jaar lang strijd gevoerd totdat uiteindelijk in 1633, onder leiding van de Duitse kapitein Sigismund von Schoppe, de Portugezen werden verjaagd. De eenvoudige vesting op het eiland werd omgebouwd tot het latere Fort Oranje. Itamaracá was niet alleen van strategisch belang. Het eiland was ook een belangrijke bron voor schoon drinkwater, en er werd groente en fruit verbouwd voor de bevolking van Recife.

In 1636 stelde de WIC in 'Hollantsch Brasil' een gouverneur aan: prins Johan Maurits, graaf van Nassau-Siegen, een achterneef van de Nederlandse stadhouder Frederik Hendrik van Oranje-Nassau. Onder Maurits van Nassau kende de Nederlandse kolonie een periode van bloei. Recife werd uitgebreid tot een grote handelsstad, en er werd veel geïnvesteerd in de infrastructuur. Vanuit Recife werd langzaam maar zeker een steeds groter gebied langs de Braziliaanse noordoostkust ingenomen. Daarnaast besteedde Maurits veel geld aan wetenschappelijk onderzoek en liet hij verschillende kunstenaars de natuur en cultuur van het gebied vastleggen. De schilderijen van Frans Post en Albert Eckhout vormen tot op de dag van vandaag een belangrijk historisch erfgoed. Maar de zuinige bewindvoerders van de WIC in Nederland vonden Maurits' beleid te begroterlijk, en de gouverneur nam na verschillende ruzies in 1644 ontslag. Dat betekende ook het begin van het einde van de Nederlandse aanwezigheid in Brazilië. In 1654 werden de Nederlanders definitief uit Brazilië verdreven door een coalitie van lokale Portugese kolonisten, voormalige slaven en indianen.

Lokale medewerkers van de Braziliaanse monumentendienst staan bij de poort van het fort, die door de Portugezen is gebouwd. In de Hollandse tijd lag de ingang aan de zeezijde, zo blijkt uit oude bouwtekeningen. Het patroon van de voormalige Hollandse poort is in de muur aan die zijde nog zichtbaar.

Fort Oranje op Itamaracá werd daarna door de Portugezen in gebruik genomen en herdoopt tot 'Fortaleza de Santa Cruz de Itamaracá'. De plaatselijke bevolking bleef het fort echter altijd 'Forte Orange' noemen. Lange tijd bleef het nog in gebruik, eerst bij het Portugese en later bij het Braziliaanse leger. In de loop van de twintigste eeuw raakte het in onbruik en dreigde het bijna geheel te verdwijnen. "Toen ik hier in 1965 voor het eerst kwam, was er niet meer te zien dan een grote berg zand, waar hier en daar een stukje muur en de top van een palm uitstak," vertelt Hannedea van Nederveen Meerkerk, cultuurhistorica en een van de initiatiefnemers van het huidige onderzoeks- en restauratieproject. Zij kwam in 1963 voor het eerst in Brazilië, samen met haar echtgenoot, die toen voor een Nederlands ontwikkelingsproject werkte. Ze raakte geïnteresseerd in de geschiedenis van de Nederlanders in Brazilië en verdiepte zich er steeds verder in na terugkeer naar haar vaderland, in 1969. In 1988 promoveerde ze in Delft op een cultuurhistorisch onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van Recife als handelsstad.

In tussentijd was ze, in 1982, weer een keer op Itamaracá geweest en had ze Fort Oranje voor het eerst in volle glorie kunnen zien. In 1973 was het door de

Braziliaanse overheid uit het zand opgegraven en provisorisch gerestaureerd. In 1999 bezocht ze het fort opnieuw, ditmaal in gezelschap van archeoloog Oscar Hefting, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam (UvA). Samen deden ze in opdracht van de Nederlandse overheid een onderzoek naar het gemeenschappelijke Braziliaans-Nederlandse culturele erfgoed. Ze werden zeer enthousiast over wat ze aantroffen en concludeerden dat er nog veel meer onderzoek moest worden gedaan. Er zouden fondsen moeten komen voor het behoud en de restauratie van monumenten uit de WIC-tijd. Zo ontstond in 2000 de MOWIC, Foundation for the Exploration and Conservation of Monuments of the Dutch West India Company. "We waren er beiden van overtuigd dat het ons zou lukken om met de MOWIC fondsen bij elkaar te krijgen om Nederlandse monumenten in Brazilië te onderzoeken en te behouden," zegt Oscar Hefting. "We hadden het gevoel dat de tijd er rijp voor was." Ze hebben gelijk gekregen. Verschillende Nederlandse en Braziliaanse instellingen en bedrijven bleken bereid mee te werken en stelden geld beschikbaar voor het eerste project, dat van Fort Oranje.

"Het is een fantastisch gevoel dat ik hier nu sta en de droom die ik heb gehad, nu werkelijkheid zie worden." We staan bij een oude put op het binnenterrein van Fort Oranje. Hannedeia, die mij uitlegt wat er hier precies wordt onderzocht, wordt even lyrisch. Op het terrein is het een drukte van belang. Tussen de dertig en veertig mensen zijn er aan het werk: medewerkers van het Braziliaanse archeologische team van de Universiteit van Pernambuco, archeologiestudenten van de UvA, vrijwilligers van de Stichting Archeologie en Monument uit Emmen en een groot aantal werklieden, mannen uit Recife en van het eiland zelf. De tweede fase van de opgravingscampagne is in volle gang. Begin 2002 werden de eerste verkennende onderzoeken verricht, en nu, in oktober 2002, moet het archeologisch

Onderzoekster Nina Jaspers overlegt met een medestudent (linksboven). Bij opgravingen kwamen uiteenlopende voorwerpen tevoorschijn: een oude Hollandse munt met opschrift 'West Frisia 1626' (linksonder), aardewerk en het lemmet van een mes uit de Portugese tijd (boven). Op de binnenplaats van het fort, op de plek waar vroeger soldatenbarakken hebben gestaan, zijn sleuven gegraven waarin onder meer deze vondsten zijn gedaan (rechts).

onderzoek worden afgerond en een begin worden gemaakt met de restauratiewerkzaamheden.

Een hele waslijst van vragen moet door het onderzoek worden beantwoord. Is het fort destijds aangelegd zoals op tekeningen uit die tijd staat aangegeven? Hebben de Portugezen, die muren van kalksteenblokken rondom de oorspronkelijke basisstructuur hebben gebouwd, het patroon helemaal gevolgd? Is de waterput destijds door de Nederlanders aangelegd of is die van later tijdstip? Alles wordt zorgvuldig afgegraven en onderzocht, en daarbij komen veel interessante voorwerpen naar boven.

“Gisteren hebben we iets heel leuks gevonden,” zegt Nina Jaspers, studente archeologie aan de UvA. “Een dobbelsteentje dat waarschijnlijk uit de Nederlandse tijd afkomstig is. Dat maakt dan opeens heel tastbaar wat we hier aan het doen zijn. Je ziet dan gelijk een paar soldaten voor je die stiekem met elkaar zitten te dobbelen, want dat mocht meestal niet. Waarschijnlijk is het daarom ook zo’n kleine dobbelsteen.”

Voordat er aan de werkelijke restauratie kan worden begonnen, dient eerst nog een acuut probleem te worden opgelost: het oprukken van de zee. “Toen ik hier in 1982 was, stond het fort nog midden op het strand,” vertelt Hannedea. “De zee was nog een heel eind weg.” Nu staat één hoek van het fort bij vloed elke keer onder water, zo snel kalft het strand af. Dit is volgens haar het gevolg van de grote, nieuwe haven ten noorden van Recife, waardoor de stromingen langs de kust zijn veranderd. De bedoeling is dat er straks een flinke pier in de zee wordt aangelegd, zodat het strand weer kan aanwassen. Hierna zullen de restauratiewerken worden uitgevoerd door de IPHAN, de Braziliaanse organisatie voor monumentenzorg. Nederlandse MOWIC-deskundigen zullen als adviseurs

optreden, samen met hun Braziliaanse partners, professor Marcos Albuquerque en diens echtgenote Velela Lucena.

Na de restauratie zal er in het fort een museum worden ingericht. De strandgangers uit Recife die in de weekends massaal naar Itamaracá komen, en toeristen die van verder komen, kunnen zich dan verdiepen in de geschiedenis van de Nederlanders in Noordoost-Brazilië. Een geschiedenis waaraan men, vooral in de staat Pernambuco, een zekere trots ontleent. "In de volksmond is het hier gebruikelijk om te verzuchten: waren de Hollanders hier maar gebleven, dan was het veel beter geweest," vertelt Marcos Albuquerque. "Maar dat is natuurlijk onzin, want de Hollanders waren ook gewoon uit op koloniale exploitatie, net als de Portugezen. Wat denk ik wel echt waar is, is dat Maurits van Nassau een vooruitstrevend en modern man was, die veel heeft nagelaten."

Als het Fort Oranje-project is afgerond, hoopt het MOWIC nog meer plannen te kunnen verwezenlijken. Er staan nog tientallen forten en andere monumenten langs de Braziliaanse noordoostkust die nader onderzoek verdienen en waarvan restauratie soms hard nodig is. Misschien werpt dat meer licht op de redenen waarom de Nederlanders naar Brazilië kwamen en waarom ze zo snel weer waren verdwenen. Of is het misschien allemaal heel eenvoudig? Kwamen ze vanwege hun handelsgeest, die altijd uitging van zo hoog mogelijke baten tegen zo laag mogelijke kosten? En vertrokken ze weer snel toen deze te hoog werden?

In Fortaleza, zo'n zevenhonderd kilometer ten noorden van Recife, waar de Hollanders destijds ook een van hun forten hadden staan, komen regelmatig Nederlanders van de huidige generatie. Reisorganisaties droppen er wekelijks groepen toeristen die komen profiteren van de mooie stranden en het aangename weer. Een straatverkoper op een van de boulevards weet precies waar het die Hollanders blijkbaar nog altijd om te doen is. Hij prijst zijn T-shirts aan in bijna accentloos Nederlands: "Goedkoop!" □

Fort Oranje bij het ochtendgloren. De houten beelden zijn gemaakt door de plaatselijke kunstenaar José Amaro, die een deel van zijn leven in het destijds verlaten fort heeft doorgebracht en het beschermde tegen plunders. In het gebouw naast de kapel is een souvenirwinkel, het gebouw rechts zal na de restauratie als museum worden ingericht.

ONLINE

Bezoek voor meer informatie over Fort Oranje onze website nationalgeographic.nl of be.